

В. Єрмолаєв, доцент НЮА України

Про компетенцію представницьких органів місцевого самоврядування доби Литовсько-Руської держави і Речі Посполитої

Місцеве самоврядування — один з провідних демократичних інститутів держави — набуває в Україні ознак, стандартів та відповідності принципам, визначеним Європейською хартією місцевого самоврядування. В той же час, як зазначалося на липневій 2002 р. нараді за участю Голови Верховної Ради України, голів Верховної ради Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських рад, де обговорювалося законодавче забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування, залишаються не розв'язаними проблеми їх повноважень та можливостей фінансового забезпечення¹.

Традиції самоврядування в Україні мають глибокі корені і його досвід багато в чому повчальний. Його витoki історики пов'язують з давньою традицією самоуправління родів, племен, з вічовою традицією на Русі. На думку М. Грушевського, перехід руських земель під управління великокнязівського намісника Великого князівства Литовського у XIV ст. мало позначився на їх самоуправі. Князі, бояри, міщани в справах місцевих «по давньому збираються на віча»². Такі вічові зібрання мали місце у Волинській, Київській, Вітебській, Полоцькій і Смоленських землях, які менше за інших зазнали негативних наслідків золотоординського іга³. Проте заходи щодо об'єднання Литовсько-Руської держави, зміцнення її центрального управління і зближення з Польським королівством вплинули на перетворення віч головних міст земель у представницькі органи — сейми. Як зазначав В. Антонович, общинне начало все більше і більше витісняється. Віче заступили з'їзди князів, бояр, шляхти.

М. Грушевський писав, що в XVI ст. на Волині пани на своїх з'їздах в Луцьку з власної ініціативи чи за дорученням центральної влади полагоджували різні справи, видавали устави для землі. Вони ж під проводом маршалка волинської землі творили апеляційну інстанцію для місцевих судів. На них же почали обирати послів на великі вальні сейми й складати петиції великому князю в справах

¹ Див.: Віче. — 2002. — № 8. — С. 34—37.

² Грушевський М. С. Історія України-Руси. В 11 т. 12 кн. / Редкол. П. С. Сахань (голова) та ін. — К., 1994. — Т. 5. — С. 11.

³ Див.: Максимейко Н. А. Лекции по истории Русского права. — Х., 1906. — С. 153—154.

місцевих і загальнодержавних¹. У Галичині, яка стала польською провінцією, «початки соймакування» М. Грушевський датував 1425 р., коли привілеї галицької шляхти були урівняні з польською². Зміни в місцевому і центральному управлінні Галичини зафіксували й архівні матеріали, опубліковані наприкінці ХІХ ст.³ Вони ілюструють, зокрема, зростання шляхетського землеволодіння, починаючи з ХІV ст., та участь шляхти в місцевому самоуправлінні.

Місцеві сейми займались перш за все законотворчою роботою, володіли законодавчою ініціативою на державному рівні. М. Максимейко вважав, що найважливіші законодавчі пам'ятки, видані до появи Литовського Статуту, склались саме на місцевих сеймах⁴. З цим можна погодитись, якщо мати на увазі джерела цих пам'яток, розробку на місцевих сеймах інструкцій послам на загальний (вальний) сейм, де приймались законодавчі акти. До того ж право земель здебільшого теж розроблялось сеймами земель (воєводств). Так, у судовому рішенні старости луцького 1528 р. є посилення на ухвалу, яка містилася в «правах» Волинської землі і визначала порядок притягнення відповідача до суду, інші місцеві процесуальні норми. Ця ухвала була складена на Волинському сеймі і подана ще 1501 р. на затвердження великого князя⁵.

Король Сигізмунд 1527 р. з приводу земельної тяжби писав владіці володимирському і берестейському, владіці і старості Луцьким, наміснику кременецькому, князям, панам і землянам, щоб вони вирішили на сеймі: «будет ли то в обычае, у праве (на суды) вашем Волынском, иж хто о землю ся правует, сам не присягает, нежели светки (свидки) их присягу делают», або ж «и сами с светками мають присягати, а хто будеть к присяге близший». Сейм повинен був вирішити це принципове питання судочинства і дати «науку» суддям «подле права земли Волинское»⁶.

За літописними свідченнями, в першій половині ХV ст. земські сейми вже брали активну участь у державному житті Великого Князівства Литовського та Королівства Польського. Так, на сеймі в Луцьку 1438 р. були присутніми король Польщі і великий князь ли-

¹ Див.: *Грушевський М. С.* Вказ. праця. — С. 16.

² Див.: Там само. — С. 22–23, 320.

³ Див.: Матеріали для історії місцевого управління в зв'язі з історією сословної організації. Акты Барского староства ХVІІ–ХVІІІ вв. // Архив Юго-Западной России. Ч. VIII. Т. 1–2. — К., 1894.

⁴ Див.: *Максимейко Н. А.* Лекции по истории Русского права. — Х., 1906. — С. 25.

⁵ Див.: *Максимейко Н. А.* Вказ. праця. — С. 26.

⁶ *Любавский М. К.* Очерк истории Литовско-Русского государства до Люблинской унии включительно. — 2-е изд. — М., 1915. — С. 91.

товський Вітовт¹. Ще раніше (1428 р.) Вітовт побував у Смоленську, Києві. Син Ягайла — Казимир — теж брав участь у сеймі Волинської землі, де розглядалась скарга луцьких міщан на князів, панів за незаконне стягнення мита з купців². Пізніше великі князі посилали на місцеві сейми своїх представників або письмові послання, де визначався предмет обговорення.

М. Грушевський помітив, що вже в першій половині XV ст. маємо звістки про участь шляхти в земських сеймах. Обміркувавши на них запропоновані королем справи, шляхта посилала своїх делегатів на загальний сейм. Першу звістку про обрання земських послів учений датує 1448 р.³

На земських сеймах вирішувались питання обрання (визнання) великого князя, земських урядників. У Київській землі князі, пани обирали й архімандрита разом з печерськими старцями, Волинській — навіть ігумена найбільш поважного монастиря — Жидячівського⁴. На цих же сеймах встановлювались правила, строки і розміри натуральних і грошових податків і зборів, організації ополчення, оборони землі, складались «ухвали», грамоти до великого князя, видавались шляхетські привілеї тощо.

Разом з виконанням законодавчих функцій земські сейми брали участь у виконанні судових функцій. Так, у 1536 р. король Сигізмунд наказав волинським урядникам зібрати на сейм князів, панів і всю шляхту землі і провести «обыск и каранье» тих, хто займався розбійницькими нападами і не втримував від цього своїх людей (слуг), взяти з них присягу, що не будуть переховувати злодіїв і розбійників⁵. Йдеться, мабуть, про необхідність скликання судових сеймів, які стали досить частими в деяких землях.

Віленським привілеєм 1565 р. за наполяганням шляхти були введені повітові сеймики, які стали представницькими становими органами шляхти. Їх повноваження були закріплені в Статуті 1566 р., де в Розділі 3, Артикулі 5, зокрема, визначалось, що учасники сеймиків «мають... намовляти о тых речах и потребах земских, которые им на местцах наших ознаймлены будут, на мней теж о своих и всех потребах земских и долеглостях оного повету и воеводства». Отже, за повітовими сеймиками закріплювались повноваження обговорення

¹ Див.: Хроника Литовская и Жмойтская // Полное собрание русских летописей. Т. 32. — М., 1975. — С. 81.

² Див.: Максимейко Н. А. Сеймы Литовско-Русского государства до Люблинской унии 1569 г. — Х., 1902. — С. 34.

³ Див.: Грушевський М. С. Вказ. праця. — С. 323.

⁴ Див.: Любавський М. К. Вказ. праця. — С. 89–90.

⁵ Див.: Там само. — С. 92.

і правового вирішення місцевих справ, у тому числі обрання органів управління і суду, вибори послів на Генеральний сейм.

На нашу думку, з утворенням Речі Посполитої шляхетські сеймики як нижча ланка парламентської системи і органи місцевого самоврядування мали значний вплив на політичне, соціально-економічне та культурне життя об'єднаної держави, у тому числі і на українських землях. З 1569 р. у Речі Посполитій діяло близько 70 сеймиків, з них 24 припадало на велике князівство Литовське¹. На Волині їх стало 4, на Київщині — 2, збільшилась їх кількість і в інших воєводствах².

За функціональним призначенням і компетенцією розрізняли:

1) передсеймові сеймики, коли заслуховувались королівські грамоти (універсали) або універсали руських воєвод до сеймиків про скликання вального сейму, вироблялись інструкції послам на сейм, приймались постанови, обирались послы;

2) елекційні — обговорювали питання і приймали постанови щодо вибору короля або висували кандидатури на судові земські посади;

3) конфедераційні — часів безкоролів'я для створення конфедерації «при королі» або «проти короля» (рокош) і обрання Вальної ради. Конфедерація створювалась в якому-небудь одному воєводстві, а коли інші воєводства приєднувались до неї, тоді вона називалась генеральною конфедерацією;

4) депутатські — обирали депутатів до коронного Трибуналу казни, створювали воєводські скарбові суди (у другій половині XVII ст.), заслуховували звіти у справі зборів податків і використання зібраних сум. Іноді такі сеймики звались господарськими, бо обговорювали земельні справи;

5) судові — з'їзд шляхти землі на судові сесії (каптурові суди);

6) надзвичайні (екстраординарні) — у зв'язку із загрозою безпеці Речі Посполитій;

7) реляційні, або післясеймові, сеймики — заслуховували звіти сеймових послів, приймали ухвали, в тому числі з податкових питань тощо³.

Як свідчать архівні матеріали сеймику Холмської землі останньої чверті XVI — першої половини XVII ст., найбільше постанов сеймик

¹ Див.: Бардах Ю., Леснодорский Б., Пиетрчак М. История государства и права Польши. — М., 1980. — С. 208.

² Див.: Максимейко Н. А. Вказ. праця. — С. 91.

³ Див.: Бардах Ю., Леснодорский Б., Пиетрчак М. Вказ. праця. — С. 208, 213–215; Винниченко О. Матеріали сеймику Холмської землі останньої чверті XVI — першої половини XVII століть // Записки наук. т-ва ім. Шевченка. Том ССXXXVIII. Праці історико-філософської секції. — Львів, 1999. — С. 415–433.

приймав з податкових питань, судочинства, шляхетських маєтків, реляцій, атестацій тощо¹. М. Грушевський зауважив, що такі сеймики «творили апеляційну інстанцію для місцевих судів»². Вони ж обирали суддів у земські суди.

В умовах наростаючої кризи центрального управління король все частіше звертався безпосередньо до сеймиків з питань податків на утримання армії. Збираючи й приймаючи податки, сеймики одержували прибуток за рахунок державної казни. Значною мірою вони стали перебирати на себе і функції місцевого управління, комплектування повітового війська тощо³.

Склад місцевих сеймиків визначався Статутом 1566 р.: на них «мають з'їздитися и бывати тые воеводове и каштелянове врядники потом уж князове панове шляхта того ж повіту и воеводства...» Зокрема, до складу волинського сеймику входили староста луцький, намісник володимирський, староста кременецький, маршалок землі, біскуп луцький, владики луцький і володимирський, архімандрит жидачівський, ключник луцький, конюший волинський. Постійними учасниками волинського сеймику були великі феодали, князі Сангушковичі, Збаражські, Острозькі, Чорторижські, Вишневецькі, Курцевичі, Ружинські та ін., шляхта і дворяни⁴. Отже, склад місцевих сеймиків забезпечував їх працездатність, можливість вирішувати широке коло питань.

Всі «стани, сойму належачим» були зобов'язані брати участь у роботі сеймиків. Після прийняття Статуту 1566 р. з наступного року за нез'явлення на сеймикове зібрання накладався штраф: радний пан повинен був сплатити 5 коп грошей, урядники земські і повітові — по 2 копи, шляхтичі ж штрафом не карались, хоча втрачали право суперечити прийнятим постановам⁵.

Процедура сеймиків відбувалась за зразком вальних сеймів. Вони скликались, як правило, королівськими універсалами, рідше — універсалами воеводи за чотири тижні до початку сейму. В XVII ст., щоб обійти це обмеження, сеймики стали застосовувати відстрочку — «лімітацію» засідань, і ставали більш незалежними від центральної влади. Лімітований сеймик міг відновити сам формально відкладені засідання, скликані маршалком сейму⁶. Він же скликав за рішенням

¹ Див.: Винниченко О. Вказ. праця. — С. 419–428.

² Грушевський М. С. Вказ. праця. — С. 15.

³ Див.: Бардах Ю., Леснодорский Б., Пиетрчак М. Вказ. праця. — С. 214.

⁴ Див.: Максимейко Н. А. Сеймы Литовско-Русского государства ... — С. 39; Грушевський М. С. Вказ. праця. — С. 15.

⁵ Див.: Максимейко Н. А. Сеймы Литовско-Русского государства ... — С. 105.

⁶ Див.: Бардах Ю., Леснодорский Б., Пиетрчак М. Вказ. праця. — С. 214.

попереднього сеймику депутатські, каптурові, конфедеративні, реляційні сеймики.

На передсеймових сеймиках посол короля від його імені вітав присутніх, подавав грамоту, що засвідчувала його повноваження і викладав ті питання і пропозиції короля, які виносились на вальний сейм. Посол брав участь у засіданнях сеймику, адже в королівській грамоті наказувалось: «приказуем вам, абы есте, на соймик повітовий зъехавшися, при после нашом намовляли и радили»¹. За відсутності посла королівський лист зачитував воевода або староста.

Вибори двох послів на вальний сейм формально проводились від «усіх станів», інтереси яких вони повинні були захищати. Проте найбільша шляхетська частина сеймикуючих проводила своїх представників на сейм, адже за Статутом 1566 р. і звичним регламентом сеймів вищі посадові особи і урядники воеводств були на них представлені. У сеймових листах до кандидатів у сеймові послы ставились вимоги: вони повинні бути «люди бачные и расторопные, которые бы со всякой учтивостью, будучи при нас господари, Речи Посполитой в такой важной потребе служить могли и умели»². Отже, від земських послів вимагалися толерантність і державне мислення.

Загальнодержавного значення для порядку сеймикової роботи набувала підготовка інструкцій послам на сейми: в них викладались погляди шляхти на проблеми політичного і соціально-економічного життя Речі Посполитої. Як і сеймикові постанови, інструкції склалися з трьох частин — вступної, в якій записувалася інформація про скликання, місце і час проведення передсеймового сеймику, названо послів та висловлено привітання і подяка королеві; основної, в якій викладалися шляхетські постулати та приватні прохання (петиції); заключної, де говорилося про порядок прийняття документу за підписом маршалка. Так, інструкція холмського сеймику 1611 р. містила таку тематику (за порядком переліку питань): похід під Смоленськ; завершення «московських справ»; сплата податків; порядок прийняття ухвал сеймом; стосунки між шляхтою і духовенством; Пруський лен; платня кварцяному війську; комісії для короних канцелярій; неправовий збір водного мита зі шляхти; прецеденція (спір про порядок старшинства) між урядниками Холмської землі (земським суддею, підчасим і войським) та ін.³ Ця традиція складання інструкцій послам на сейм зберігалась на сеймиках і пізніше.

Процедурним принципом сеймикових зібрань, закріпленим Статутом 1566 р., при обранні послів, прийнятті інструкцій і поста-

¹ Максимейко Н. А. Вказ. праця. — С. 106.

² Максимейко Н. А. Сеймы Литовско-Русского государства ... — С. 107.

³ Див.: Винниченко О. Вказ. праця. — С. 420–421.

нов, теж, як і на сеймах, був принцип одногослосності. Після утворення Речі Посполитої для виборів послів на сейми і депутатів Коронного трибуналу на сеймиках був запроваджений, з метою належного представництва, принцип мажоритарності. З часом мажоритарність була засвоєна більшістю сеймиків¹.

Регламентною нормою Статуту 1566 р. передбачалась тривалість сеймикових зібрань не більше чотирьох днів, що мобілізувало їх цілеспрямовану роботу. Статут визначав місця і порядок засідань: перші місця і право голосу мали воєвода, каштелян або повітовий маршалок, підкоморій, хорунжий, земський суддя, підсудок, військовий, стольник, писар земський, «а по ним суди гродские, господа и прочее дворянство». Як вважають дослідники, саме через повітові органи самоврядування і виборного сеймового представництва реалізовувалися політичні права української шляхти².

Органи міського самоврядування. На українських землях налічувалося близько 150 міст і містечок (відповідно близько 45 і 103) під владою князівства Литовського³. Польський і литовський уряди, починаючи з кінця XIV ст., стали надавати українським містам жалувані грамоти на право самоврядування за поширеним в Європі магдебурзьким правом. Першими одержали привілеї західноукраїнські міста і містечка – Санок (1339 р.), Львів (1356 р.), Коломия (1370 р.), Дрогобич (1422 р.), Стрий (1431 р.), Галич (1437 р.). Польські і вітчизняні дослідники налічують до 400 міст, містечок і сіл Галичини, яким протягом XIV–XVI століть було надано право на самоврядування⁴.

Пізніше, у XV–XVII століттях магдебурзьке право поширилось і на багато міст центральної і східної України – Кременець (1431 р.), Луцьк (1432 р.), Житомир (1444 р.), Смотрич (1448 р.), згодом – Володимир, Рівне, Київ, Дубно, Чигирин, Берестечко, Брацлав, Межиріч, Канів та ін. Підтверджуючі королівські грамоти містам «на уживание Магдебурзького права — судитися, обходитися і справоватися», «зуполне во всех пунктах и артикулах» допомагали їм долати юрисдикцію королівських і великокнязівських державців, розвивати самоврядування. Так, після жалуваної грамоти 1432 р. Луцьку

¹ Див.: Бардах Ю., Леснодорский Б., Пиетрчак М. Вказ. праця. — С. 214.

² Див.: Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XVI до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна.): Автореф. дис. ... д-ра іст. наук. — К., 1993. — С. 19.

³ Див.: Сас П. М. Феодалные города Украины в конце XV — 60-х годах XVI в. — К., 1989 — С. 21–22.

⁴ Див.: Киселичник В. Про надання українським містам у XIV–XVII ст. Магдебурзького права // Право України. — 1996. — №9. — С. 83; Мойсеєнко В. М. Місцеве самоврядування в Україні: історичні витоки та шляхи еволюції в середньовіччю і нову добу // Вісник Черкаськ. ун-ту Сер. соціально-гуманітарних наук. Вип. 6. — Черкаси, 1998. — С. 45.

наступними грамотами дозволялись три річні ярмарки, будівництво ратуші, воскобійні, бані, визначалися порядок виборів міських чиновників і порядок судочинства (1497 р.), звільнення міщан від торгового мита тощо (1498, 1502, 1507, 1552, 1558, 1569, 1576 рр.)¹. Підтверджуюча грамота Сигізмунда I Києву на магдебурзьке право, пожалуване йому королем Олександром (1499 р.), теж доповнювалась новими правами і привілеями (1516 р.)². У грамотах міщанам Володимира звертає на себе увагу право несплати мита (1509 р.), встановлення розміру прибутків (1532 р.), заборони старостам присвоювати собі право суду над міщанами, утискувати їх (1534 р.) та ін.³

Характеризуючи правовий статус міст відповідно до магдебурзького права, вчені-дослідники поділяють їх на дві категорії: Львів, Кам'янець і Київ — міста з повним магдебурзьким правом («магістраські») і всі інші — з неповним німецьким правом («ратушні» «міста»)⁴. М. Володимирський-Буданов виділяв ще й третю категорію — приватно-панські міста, з найменшими правами, одержаними здебільшого від свого пана-власника, з його волі та ласки, яку він міг змінити чи скасувати⁵.

Жителі міст із магдебурзьким правом обирали магістрат — адміністративний і судовий орган самоврядування. В українських містах магістрат складався з двох колегій — міської ради і лави. Остання була судовим органом, очолюваним війтом, який розглядав кримінальні справи міщан до феодалів⁶. З утворенням Речі Посполитої за польським зразком в управлінні містом стала брати участь і третя колегія з представників посольства (переважно із цехових старшин), які допускалися до участі в прийнятті найважливіших постанов, до контролю за фінансовою діяльністю міської ради⁷. До складу міської ради щорічно обиралися радники — «радці», «райці», як правило, багаті міщани. Кількість радців залежала від розміру міста і коливалася від 6 до 24 осіб⁸. Міська рада була головним органом самоврядування, представницьким органом влади.

¹ Див.: Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов... Ч. V. Акты о городах 1432–1798 гг. Т. I. — К., 1869. — С. 1–2, 12–17, 17–27 (далі — АЮЗР).

² Див.: Грамоты великих князей Литовских с 1390 по 1569 г. — К., 1868. — С. 46–52.

³ Див.: АЮЗР. Ч. V. Т. I. — С. 28–34.

⁴ Див.: *Лашенко Р.* Лекції по історії українського права. — К., 1998. — С. 226–227; *Кіселичник В.* Вказ. праця. — С. 84.

⁵ Див.: *Кіселичник В.* Там само.

⁶ Див.: *Історія держави і права України: Підручник у 2-х т. / За ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина.* — К., 2000 — Т. I. — С. 170.

⁷ *Бардах Ю., Леснодорский Б., Пиетрчак М.* Вказ. праця. — С. 97.

⁸ Див.: *Історія держави і права України.* — С. 170.

Компетенція міської ради. Рада виконувала функції міської влади і суду в цивільних справах. Вона обирала або призначала лавників і судового в'їта, в деяких випадках — цехових старшин¹.

Магдебурзьке право надавало раді повноваження, передусім у виконанні наглядових і судових функцій. В Україні одним з найбільш важливих напрямків діяльності ради було вирішення нею різних питань економічного життя феодального міста. Вона займалася розподілом податків — сребщини, поголовщини, дорожніх, мостових, замкових тощо, контролювала їх виконання. Рада стежила за додержанням правил оренди, організовувала роботу броварень, солодовень, воскобійниць та інших промислів. У її віданні перебували ділянки міської території, ремісничі цехи, вона санкціонувала акти купівлі-продажу нерухомості в межах міста, видавала довірчі міщанам при укладанні торгових угод². Повноваження міської ради полягали також у забезпеченні самозахисту міст, правопорядку.

Серед українських міст із Магдебурзьким правом лише жителі Києва могли самостійно обирати в'їта. Список із чотирьох кандидатів на цю посаду, обраних міщанами, потім надсилався на розсуд великого князя Литовського.

В тих містах, які не мали права обирати в'їта (Луцьк, Володимир, Кременець, Ковель), міщани, захищаючи свої інтереси, домогались розширення влади ради. Так, у середині XVI ст. луцький в'їт взагалі був усунутий від поточних справ, продовжуючи обіймати цю посаду. Пізніше новопризначений в'їт Луцька спробував обмежити повноваження ради, але безуспішно. У Володимирі рада разом з міщанами виступала проти утисків з боку в'їта. Не мав права вирішувати судові справи без відома ради і кременецький в'їт³.

У невеличких же великокнязівських містах, які не мали вічових традицій (Дубно, Рівне, Острогожець, Торчин, Берестечко, Дорогобуж та ін.), самоврядування було більш обмежене місцевими феодалами⁴.

Вічові традиції Давньоруської держави сприяли трансформації норм магдебурзького права. Так, на зібраннях громади у Володимирі неодноразово піднімалися питання про відповідність судової практики в'їта і членів ради нормам магдебурзького права. У свою чергу, для вирішення найважливіших питань життя міста в'їт і радці скликали міщан на збори. Активно підтримували міське самоврядування і міщани Кременця. Зокрема, в 40-х роках XVI ст. «все посольство» міста вело боротьбу проти місцевого в'їта, який зібрані з жителів міста гроші

¹ Див.: Історія держави і права України. — С. 170.

² Див.: Сас П. М. Вказ. праця. — С. 180–181.

³ Див.: Там само. — С. 182.

⁴ Див.: Там само. — С. 185.

витратив на власні потреби. Міщани обрали своїх уповноважених — бірчних для здійснення контролю при зборах сребщини¹.

Розвитку місцевого самоврядування заважали й юридики — земельні володіння світських і духовних феодалів на території королівських міст, які не підлягали міській аміністрації і судам. Іноді вони досягали значних міських територій з ремісничим і торговим населенням.

Отже, місцеве самоврядування становило одну з важливих підвалин життя середньовічного українського суспільства.

Надійшла до редколегії 25.01.03

А. Козаченко, кандидат юридичних наук, старший викладач Полтавського факультету НЮА України

Гетьманські універсали як джерело права Української держави другої половини XVII — початку XVIII століття

Гетьманські універсали — це нормативно-правові акти глави Української держави другої половини XVII — початку XVIII ст., котрі регламентували суспільні відносини шляхом встановлення (скасування або зміни) правових норм, визначали права і обов'язки конкретних учасників правовідносин, встановлювали ступінь відповідальності окремих осіб та суспільних станів за вчинені ними правопорушення.

«Universal» — термін, рецептований польським урядом із римського права. Прерогатива прийняття універсалів належала польському королю та коронному гетьманові. Наприкінці XVI ст. право приймати універсали — військові розпорядження — польський уряд поширив і на гетьманів козацького реєстрового війська. Універсали посвідчувалися королівською печаткою, яка разом із іншими відзнаками гетьманської влади (клейнодами), вручалася козацькому гетьманові представниками польського уряду². Отже, таку назву і форму універсалу як правового акта гетьманським урядом реєстрових козаків було запозичено у Польщі і апробовано в першій половині XVII ст.

¹ Див.: Сас П. М. Вказ. праця. — С. 183—184.

² Див.: Грабовецький В. В., Гавриленко В. О. Невідомий універсал і найдавніша козацька печатка гетьмана Григорія Лободи з 1595 р. // Середні віки на Україні. — К., 1971. — Вип. 1. — С. 204—208.